

„FELTÁMASZTANI? LEHET ILYET?”

Láng Zsolt: *Bolyai*

Láng Zsolt regénye jórészt már befutotta a maga röppályáját, legalábbis egyszer már bejárta útját a magyar irodalom naprendszerében, hogy néhány metaforikus képzavarral kezdjem. Megteremtette nemeuklideszi terét a kortárs prózában. Az, hogy üstöke hagy-e maradandó nyomot a magyar irodalom kanonikus egén, majd évek, évtizedek elteltével fog megmutatkozni.

Egészen más pozícióból és másként ír a kritikus méltatást, bírálatot egy frissen megjelent, még kevesek által olvasott, alig recenzált nagyregényről, mint egy, már alaposan megmértetett, sokat tárgyalt, rangos irodalmi díjat nyert kötetről. Mindkettő felelősség, csak másként. Az utóbbi feladat, amivel épp most próbálok megbirkózni, egyfelől hálás, hiszen egy méltán díjazott, népszerű és olvasott kötetéről kell számot adnom, s mivel sikerének örülök, a recepció alapvetően pozitív értékelésével egyetértek, még ellenesszére sem kell felvértezni magam. Ugyanakkor a feladat nehéz is, mert valamiféle összegzés, az eddigi recenziókra, írásokra való rálátás illene a helyzethez, de az újat, mást mondás belső és/vagy külső elvárása is ránehezedik a kritika írójára. Főként, hogy Láng Zsolt regénye valóban rengeteg lehetőséget kínál, értelmezése már eddig is számos irányba elindult, és jó néhány fontos kérdésbe belefutott. A kritikusok többsége kettősségekbe, párhuzamok és dichotómiák viszonyaiba, összegző (műfaji és regénytípus szerinti) kategóriákba, a regény felvetett témáját és kérdéseit sűrítő kulcsszavakba, olykor csak pusztán felsorolásukba, időnként kifejtésükbe exponálta a regény értékelését. Mindez egyfelől a mű kettős szerkezetéből is adódik, amely önkéntelenül is kikövetelt magának a kettősségre – szerkezet, tér, idő, világlátás stb. – adható reflexiókat, másrészt a *Bolyai* valóban olyan sűrű anyagú nagyregény, amellyel kapcsolatban ezek a „tömeges” szempontok, kategóriák mind-mind okkal merülnek fel, így a kritikai közegben bizonyos esetekben csak jelzés, összegzés értékű felsorolásokba tömörödnek. Láng regényének esetében már csak a vele összefüggésbe hozható műfaji, tematikus, ismeretelméleti, esztétikai kategóriák is nagy regényt sejtetnek. A sokféle értelmezési lehetőség nem befogadói tanácsstalanságot jelez, hanem érvényes javaslatokat, jó értelemben vett komplikált esetet, mint ahogy a kiemelkedő művek mind azok. A *Bolyai*nak mindezekkel a szerteágazó felvetésekkel, lehetőségekkel és a dualista alapon állóval együtt is megvan a maga egységessége, harmóniája; a műfaji, típusbeli, poétikai és tematikus kérdések, a filozófiai problémák szétválaszthatatlanul, szervesen épülnek egymásba, s mindemellett jól olvasható, sőt, kifejezetten szeretnivaló alakokkal, helyzetekkel találkozhatunk. Tehát a szöveg nem adja nehezen magát, mégis rendkívül szövevényes regény-

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2019
460 oldal, 4499 Ft

poétikát és nehezen kibogozható viszonyrendszert, illetve életről, halálról, testről, művészetéről szóló komplex felvetéseket kapunk.

A szövevényesség, a dichotómiáknak, dilemmáknak az ügye már csak azért sem könnyen elrendezhető Láng regényének esetében, mert a formai és a tartalmi, implicit és explicit kétely, kételked(tet)és, a felépítés és lebontás, az azonosulás és távolságtartás, a kutatás és nyomozás (merthogy az is van) jelenléte és alakulása folyamatosan átstrukturálja, gyurmázza olvasói elvárásainkat, Bolyairól és egy Herr Láng nevű íróról formálódó képpünket, a maguk által a világról alkotott saját (világ)képüket, és ezáltal, természetesen, az olvasói (világ)képüket is.

Mielőtt ezeknek a beharangozott kategóriáknak, nagy kérdéseknek (ismételt) felsorolásaiba belefognék, érdemes a regény kezdetére fókuszálni röviden. A mű az Esterházy-mottót és a saját fikcionalitására vonatkozó kijelentést („a könyvbeli valóság merő fikció”) mint a regény szépirodalmi beágyazottságára és prózai hagyományhoz való kapcsolódására utaló gesztusokat követően a *Bibliotheca Telekiana* című szövegrésszel indul, amelyben rövid passzusok olvashatók a Bolyai-irodalomból. Már ezek idézése és egymás mellé helyezése felkínálja egy megengedő, „mellérendelő”, „ésleges” olvasat (olvasatok) lehetőségét, a tudománytörténeti, fikcionált és szépirodalmi megközelítések egymásba csúsztatásának elkerülhetetlenségét, hogy minden információ másodlagos, hogy a következtetések, ok-okozati viszonyok és a kikerekített narrációk szerzői-olvasói értelmezések függvényei, melyeknek száma végtelen.

Az ezt követő, 2., azaz a legkisebb prímszámmal jelölt fejezet pedig a narratív „kikerekítésnek”, a szerző általi téma pozicionálásának ironikus kiforgatását mutatja meg a gyakorlatban. A „Hölgyeim és uraim” megszólítással kezdődő rész egy olvasó felé intézett propositio, javaslat, amely némileg megsejteti a regény munkamódszerét, a regényírás közegét, megnyitja tehát a metafikciós regényteret. De ennél fontosabb, hogy rávilágít az építés-lebontás írói módszerére, amikor az első oldal fogalmazványát fellengzősnek és hazugnak minősíti, és rögtön szétszedi saját kifejezéseinek fennhéjázó mivoltát, állításainak hamisságát vagy legalábbis retorikai mellélövését. Mindez a rálátás, a távolság, a saját témához való viszony tudatosságát, reflektáltságát is jelzi a szerző részéről, s némileg talán rámutat arra a csapdára is, miként kerülhet az író túlságosan elragadtatott viszonyba témájával, főszereplőjével.

Ahogy több írás is kiemeli, a merész vállalkozás: regényt írni Bolyairól, az egyik legnagyobb magyar tudósról, számtalan buktatóval fenyegetett, és ahogy Szolláth Dávid fogalmazott, az író „sok-sok Szkülla és Kharübdisz között hajózik el sikeresen” (ÉS-kvartett, *Élet és Irodalom*, 2020/19, május 8.). Az irodalmi feladat, vállalkozás nagyságát, ugyanakkor kikerülhetlenségét nemcsak a mottó és Esterházy dédelgetett, Bolyairól szóló regénytervének felelevenítése, hanem a regény jelenbeli szálának Krasznahorkai-jelenete is jelzi („Feltámasztani? Lehet ilyet?” 67.): nagy dobás, izgalommal teli lehetőség, a magyar irodalom évszázadok óta körüljárt, elvégezetlen ügye, küldetés, amelynek ironikusan kezelt kliséje a könyvtárban a szerzőre boruló kéziratmásolat-halmaz.

E papírkupac mentén artikulálódik tehát a regény két szála, egy 19. században játszódó, Bolyai Jánosról szóló regény, és a Svájcban töltött írói ösztöndíj „története”, a Bolyai-anyaggal bajlódó, regényt író Herr Láng mindennapjai. Metaregény tehát, a két szál, az elbeszélői szintek alá-fölrendeltségi viszonyával; láttunk már ilyet is, mondhatjuk. Láng Zsolt regénye azonban jóval továbbviszi, tovább bonyolítja ezt az alapviszonyt, regényét az teszi működésképpé, és emeli a nagy vállalkozás lehetőségét sikeresen megvalósított műalkotássá, hogy a két regény, a két szál mindvégig termékeny, bonyolult párbeszédben áll egymással. Ez a párbeszéd pedig valóban oppozíciók, ellentétpárok által ragadható meg leginkább, a múltból jelen felé ható kérdések (és kételyek), a jelenből a múltat szemlélő és azt ábrázolni igyekvő író mai antropológiai, pszichológiai, társadalmi, tudomá-

nyos ismereteiből adódó nézőpontjának eltéréseit és távolságát a nemeuklideszi geometria (maga korában felfoghatatlanul) kizökentető, a „megszokottól” eltérő axiómarendszere, és ennek egy sorsra, tudósrá, az alkotó emberre vetülő következményei alapozzák meg. Bolyai paradigmabontó elmélete formabontó, nehezen megragadható mivolta miatt fordítható át esztétikai, poétikai kérdésekké, a 19. századi főszereplő és matematikai elmélet ábrázolása ugyanis, a szerző meglátása szerint, megkívánja egy nemeuklideszi regénypoétika létrehozását is, még ha ez a kifejezés mindössze a maga metaforikus jelentésében, képlékenységében értelmezhető is: „Ha valaki a nemeuklideszi tér felfedezőjéről ír regényt, úgy volna illő, hogy a regény nemeuklideszi formáját hozza létre” (124.).

A kérdés tehát az, hogyan lehet a nemeuklideszi geometria egyik megalkotójának alakját, életét, gondolkodását és elméletének fő csomópontját, a párhuzamosok kérdését szépirodalmi formában, regényben ábrázolni, tehát esztétikai formába helyezni. Egy olyan tudóst és olyan életművet, akit és amelyet ráadásul már a saját korában, de azóta is tudományos, tudománytörténeti, társadalmi bizonytalanságok, kételyek öveztek. Kivetettség, félreértettség, felemás, félresikerült kísérletek zsenialitásának érzékeltetésére. A magyar tudományos élet és a magyar kultúra feszítő adóssága. Valamint hogyan egyeztethető össze ez a tudomány, elméleti gondolkodás az étellel, a testtel, hogyan láttatható ez az egész a 21. századból. S ez rögvest az író problémahalmazává is válik, amint a Bolyai János-halommal – konkrétan és átvitt értelemben – kezdeni kíván valamit. A kételyek mindkét világban, mindkét térfélen megfogalmazódnak, Bolyainál: „Világtanon dolgozik, miközben alighanem semmit sem tud a világról. Az emberről. A testről és a lélekről. A betegségekről. A halálról. Annyit sem ért, hogy miként dagad sokszorosára a hímtagja, ha Rozál a hátát nyomkodja” (166.). Herr Láng pedig, miközben Svájcban rengeteg alkalommal el kell mesélnie különböző embereknek, hogy mivel foglalkozik, kit kutat, mit csinál, és miniportrékat, sűrítvényeket fogalmaz meg a helyzetek követelte rögtönzéssel Bolyairól mint korának meg nem értett magyar zsenijéről, szintén kételyekkel és kétségekkel küzd vállalkozása lehetőségességét, sikerességét illetően: „Nem tudom, mit csináljak. Őszintén szólva Bolyai nélkül nem hiszem, hogy valaha is igazi író leszek” (397.).

A regény és a regényről szóló recenziók nagy kérdése tehát a párhuzamosok és a párhuzamos regények párhuzamossága. A két cselekményszál bizonyos pontokon valóban paralelnak tűnik, s bár azonos vagy hasonló kérdések, mint például tudomány és élet, művészet és tudomány viszonya, a zseni és a művész alakja, meg nem értettségének, átlagostól való elkülönülésének kérdése, férfi és nő kapcsolata, test és testi tapasztalás, a világ szenzuális és értelmi megismerhetőségének lehetőségei mindkét történetnek lényeges elemei, ahogy a létezés és az emberi élet gazdagságának, teljességének, kiteljesedésének kérdései is, a két történet között mégsem csak párhuzamosok húzhatók. Vagy amik annak tűnnek, azok is metszik egymást előbb-utóbb. A felvetésekre, a két főhős hasonló dilemmáira más-más válaszok kínálkoznak a különböző korszakokban, történelmi-társadalmi helyzetben és (élet)terekben. A megismerés, tapasztalás módja, a tudáskeret és az információk elérése is egészen más a 21. század elején, mint a 19. században. A regény gazdag cselekményéből, párbeszédeiből türemkednek elő – a kritikákban is többször kiemelt – definíciószerű válaszok Bolyai töprengései, gondolatai vagy a jelen szálát mozgató Láng nevű szereplő beszélgetései közben: „Tehát amikor az igazságról beszél, és az igazság helyét kiemelten kezeli, azzal azt mondja, korát száz évvel megelőzve, hogy különböző terekben más és más az igazság” (298.). Valóban. És nemcsak a terekre és a matematikai törvényekre igaz ez, hanem a különböző idősíkokra mint egymás mellé helyezhető párhuzamos világokra (már megint a párhuzamosok) vagy a különböző társadalmi, tudományos, kulturális feltételek mellett érvényes(ülő) igazságokra egyaránt. De szubjektivistá, individualista megközelítésből, illetve külső és belső nézőpontokból nézve is más-más (rész)igazságok állhatnak fenn.

Az imént elmondottakból, az elméleti matematika tételeiből és definíciószerű megállapításából azonban korántsem következik, hogy a regény egészére ráülne a tudományos kontextus. Sőt, maga a tudomány értelme és a tudományosság mibenléte több esetben kritikai, ironikus reflexiókat kap mindkét cselekményben. Továbbá nemcsak Bolyaiban és az elbeszélő-íróban folyamatosan jelen lévő kételyek, belső vívódások finomítják az elméleti, tudományos gondolkodás regiszterét, hanem mindkét világtanalkotó munkamódszere is. Bolyai mindenféle papírokra, felületekre írt, követhetetlen és szerzteágazó feljegyzései az élet minden területét érintették. Elméjének gondolatterképei, léttöredékei ezek, a lényegtelen, a hétköznapi dolgok között tudományos, matematikai, filozófiai meglátásai rejtőznek, bármiféle rendszer nélkül. A kortárs szerző pedig szintén a hétköznapiság, a „kicsinyes” emberi események naplószerű rögzítése közben érkezik remek megállapításokhoz, nagyjelenetekké kibomló estékhez, beszélgetésekhez vagy a vele kapcsolatban álló mellékszereplők élettörténeteikhez, portréikhoz, amelyek tanulsággal, megvilágítással szolgálhatnak a folyamatosan a felszínen mozgó témájához, Bolyai alakjához és történetéhez. A sok beszédből, fecsegésből kitetsző, lényeges(nek tűnő) dolgok, megállapítások kirostálása pedig már az olvasó feladata, az elbeszélő nem erőltet rá semmit. A sokféle közéletismód, mikrotörténet, szerzteágazó jelenetsorok mindig meghagyják annak lehetőségét, hogy újabb és másféle tükrön keresztül szemléljük Bolyait, a szerzőt és magát az életet.

A párhuzamosok, áthallások mellett az ellentétek is erősen dolgoznak, nemcsak a két regényszál között, hanem az egyes regényszálakon belül is. A tudósportré középpontjában a világ által mellőzött, fel nem ismert tehetség apjával való lehetetlen kapcsolata áll („Az apja tud héberül és ógörögül, ő nem. Kémiából is messze kevesebbet tud nála. Apja tud titrálni, ő nem. Apja zseni, ő nem” 167.). Ám nemcsak a tehetség és zsenialitás elsőbbsége okoz gyötrő jeleneteket, érzéseket, gondolatokat, hanem a két Bolyai eltérő világlátása, életfelfogása, neveléshez való viszonya, de különösen habitusuk különbsége: érzelmi életük, érzelmeik kifejezőmódja és nőkhöz való viszonyuk teszi feloldhatatlanná a köztük lévő feszültségeket, ellentéteket. Bolyai Farkas és felesége, Benkő Zsuzsanna, valamint a fiú, János közti hármasság köteleke, az ilyen-olyan arányban továbbörökített tulajdonságok, a gyerek anyjától való eltávolítása, apja általi kisajátításának gyerekkori és felnőttként is cipelt terhei plasztikus jelenetekben mutatkoznak meg. Ahogy az is, miként válhat a fiatal Bolyai apja önszeretetének kiterjesztésévé, és miként lehet az idősebb Bolyai az elszigetelt, magányos elme tanítómestere és egyetlen kapcsolódási pontja, aki, ha érzelmileg „analfabéta” is, mégiscsak az egyetlen olyan személy, aki felé János a matematika nyelvén, a tudományos gondolatokon keresztül időnként ki tud lépni magányából. S mindebből, az újabb feleségekkel, szeretőkkel terhelt családi viszonyrendszerből ki lehet-e lépni, életképes-e egyáltalán, élhet-e másfajta, boldog(abb) életet, feloldható-e a magány, létezhet-e intim szexualitás, testi-lelki beteljesülés. A Bolyai-regény, akárhogy is nézzük, tragikusra, komorra hangolt, íve lejt, s a későn jött szerelemmel, Juliska alakjával együtt is kifeszített halálképekhez, haláltusához érkezik. Összességében a világban-lét otthontalanságának regénye a Bolyai-regény. Ezen a ponton nem tudok egyetérteni Kardos András (A Világtan mint formaprobléma, *Litera*, 2020. 02. 22., <https://litera.hu/magazin/kritika/a-vilagtan-mint-formaproblema.html>) értelmezésével, aki épp Láng Zsolt interjúszöve alapján próbálja az otthonosság, otthon fogalmát érvényesíteni mindkét regényszálra a párhuzamosság működ(tet)ésének jegyében. Ám e fogalom kapcsán épp a két történet és két szereplő ellentétét kell észrevennünk. Hiszen Láng jelenkori regénye sokkal inkább olvasható szerelmi történetként, a kiküzdött vagy elért magánéleti boldogság, összhang regényeként. Olyannyira, hogy ez a szál és a mű a társ, Éva nézőpontjában átcsúszó szerelmi vallomás – számomra túlságosan édeskés – gesztusával ér véget. Az otthonosság érzete, az otthonra lelés nem csak felsejülő esélyként tűnik fel, mint a haldokló Bolyai esetében, amikor Juliska a kinyújtott téstába rajzolt „domborodó parale-

logrammákban” képes megtapasztalni, megérteni valamit a férfi nagyságából. Herr Láng világa viszont Évában tükröződik, a szerző által némileg túlidealizált nő várásában, megérkezésében, a család mindennapjaiban, az együtt töltött idő harmóniájában, Éva vélemények vagy neki tulajdonított értékítéleteinek autentikussá és autoritássá emelésében.

A regénybeli Herr Láng által olvasgatott kéziratok alapján tervezetett regény végül megszületett, hiszen itt áll asztalomon. Éppen emberek ezrei olvassák. Ez a tény, valamint a szerző és a szereplő nevének egyezése, a szerzőről való ismereteink nyilvánvalóan az autofikciós művek divatos felségterületére is elhelyezik a művet, s ha már Bolyai kapcsán is belebonyolódunk tények, valóság, fikció és regényesítés szövevényeibe, a jelenbeli szál, a folyamatosan mozgó és mozgatott Bolyai-anyaggal (minden mozzanat, beszélgetés Bolyaitól indul vagy hozzá érkezik; az írónak, némi túlzással, mindenről, sőt lassan Láng egész svájci környezetének is, Bolyai jut eszébe) szintén erőteljesen tematizálja ezeket a határviszonyokat.

A komótosan induló jelenbeli cselekmény első személyben görgeti a svájci tartózkodás mindennapjait, időrendben, némileg naplószerűen, ahogy erről már esett szó. Az országban tett utazások, a turista és az „idegen” tapasztalatai, kulturális élményei alapján ez a regényszál az útirajz műfajával is összefüggésbe hozható, valamint egy nem is akármilyen bűnügyi cselekményszál elindítása a krimi és a krimiparódia műfaji kódjait is alaposan megmozgatja. Ezek által a regényével bíbelődő, a metafikció ismert eszközeivel – például a nyomozás mint megismerés- és alkotásmód metaforával – manipuláló „íróregény” is összetettebb kontextust és pergőbb cselekményt kaphat.

Látható, hogy ezek a narrációs ívek, formák már egyáltalán nem párhuzamosak a 19. századi Bolyai-regény poétikájával és narratívájával. Az első személyben írt, időben lineárisan mozgatott svájci történettel szemben Bolyai regénye az időből – nem feltétlenül időrendben – kimetszett, kimunkált jelenetek sora, külső (heterodiegetikus) elbeszéléssel, állóképszerű fejezetekkel, remekbe szabott nagyjelenetekkel, melyek akár önmagukon belül is felbontják az idősíkokat, emlékfolyamok, belső gondolatvíziók, álmok sokaságával, s különösen az „idős”, halálához közeledő Bolyai János tudatformáinak összemosódásával. Hiszen végeredményben Láng művében minden csak eggyel és önmagával osztható, ahogy ezt a prímuszámok sorozatával jelölt fejezetek is érzékeltetik, magába (magányába) zárt és magánvaló. Végző soron megtapasztalhatatlan. Akár a valóságon túli tér, ahonnan igazán látszik, „hogy a nemlét is lét” (238.).

Ennek ellenére, ahogy Láng regénye is mutatja, próbálkozni kell, kísérletezni formákkal, narratívákkal, valósággal, álommal, fikcióval, a nemeuklideszi regényformával. Még ha fogalmunk sincs róla, mi is az. Elképzelhető, sőt könnyen lehet, hogy kakofónia lesz belőle. De jobb (vagy pusztán szerencsés?) esetben a létezés, az emberi sors kitartó firtatása, a figyelmes odafordulás, ráhangolódás, az alkotás szabadsága, a nyelv fesztelensége mégis létrehozhatja a Szövegek Szimfóniáját, azt, „amire korábban nem volt szavunk” (454.), akkordunk, hangszerünk, zenekarunk. Talán azért is, mert ahol a szó elfogy vagy nem elég, érvényesebben szólhat a zene. Magyarázhatom végtelenségig....: „nem lehet leírni a legfontosabbat pusztán ezekkel a tétova karikákkal. Az időben minden együtt van, a létező is, a térben kizárólag a létezők vannak. A létezők közötti viszony teremti meg a tér formáját. A viszony természetét ellenben a létezők és a nem létezők közösen határozzák meg” (375.). Ahogy Láng Zsolt *Bolyai* című regényében is.